

BARBARA WOJSZNIS, SŁAWOMIR IGNATIUK
Politechnika Białostocka

PROBLEMY GOSPODARSTW ROLNICZYCH BEZ NASTĘPCÓW W PÓŁNOCNO-WSCHODNIM REGIONIE KRAJU

Regionalne problemy rozwoju gospodarczego, a w tym rozwoju rolnictwa od dawna były w Polsce przedmiotem dociekań i badań. Wynika to z tego, że każdy regionalny obszar charakteryzuje się odmienną specyfiką gospodarczą, ekonomiczną i kulturową oraz w związku z tym osiąga różne efekty ekonomiczno-finance z prowadzonej działalności gospodarczej (tak w ujęciu globalnym, jak i działowo-branżowym). Zatem w jednych regionach notowany jest wysoki poziom życia ludności, w innych odwrotnie. Jest to zrozumiałe, ponieważ rozmieszczenie obiektów przemysłowych i innych, gwarantujących miejsca pracy, nie jest w poszczególnych regionach proporcjonalne, zaś przestrzeń rolnicza charakteryzuje się nie tylko różną jakością gleb, ale różnymi warunkami klimatycznymi, wywierającymi wpływ na przebieg procesów wytwórczych w rolnictwie. Z tych też względów mało realna wydaje się to, że w poszczególnych regionach kraju wyrównany zostanie poziom życia ludności poprzez dowolne regulowanie natężeniem poziomu czynników, wywierających wpływ na rozwój regionalny kraju. Natomiast za rzecz naturalną należy uznać dążenie ludności danego regionu do osiągania coraz to lepszego poziomu życia.

Północno-wschodni region kraju, zwany często w piśmiennictwie „ścianą wschodnią”, charakteryzuje się następującymi parametrami:

- niskim poziomem urbanizacji,
- w procesach wytwórczych dominuje rolnictwo,
- podstawową gałęzią przemysłu, wytwarzającą ponad 50% wartości dóbr w przemyśle ogółem, jest przemysł spożywczy,
- najsurowsze w odniesieniu do pozostałych regionów kraju warunki przyrodnicze (najniższe temperatury, najkrótszy okres wegetacji roślin),
- bardzo słaba jakość gleb,

- przeciętna wielkość gospodarstwa rodzinnego (rolniczego) wynosi o około 2,0 ha więcej niż przeciętna w kraju,
- niski poziom dochodów ludności.

Natomiast do niepodważalnych walorów tego regionu zaliczyć należy:

- czyste, a więc stosunkowo mało skażone środowisko naturalne,
- sprzyjające warunki dla rozwoju przemysłu spożywczego,
- możliwość osiągania dobrych efektów produkcyjnych z chowu i hodowli bydła mlecznego.

Charakterystyczną cechą rolnictwa północno-wschodniej części kraju jest ciągła migracja ludności wiejskiej do miast, w wyniku czego często we wsi liczącej 40-50 gospodarstw tylko 5-7 właścicieli posiada następców. Dla praktyki gospodarczej, gospodarstwa bez następców mają duże znaczenie w aspekcie dwóch zagadnień o charakterze społeczno-ekonomicznym. Pierwsze dotyczy obniżania kosztów produkcji w drodze wprowadzania postępu technicznego, zaś drugie zagospodarowania użytków rolnych, pozostawianych przez gospodarstwa bez następców. Oba problemy w jednakowym stopniu należą do skomplikowanych oraz wywierają bezpośredni lub pośredni wpływ na funkcjonowanie rolnictwa, a w szczególności na ocenę jego efektywności. Posiada to istotne znaczenie w procesie oceny naszego rolnictwa przez odpowiednie komisje Unii Europejskiej, a tym samym i w procesie przyjęcia Polski na członka Unii. Wydawać by się mogło, że duża liczba gospodarstw bez następców będzie miała istotny wpływ na koncentrację produkcji. W rzeczywistości brak popytu na ziemię, a stąd wynika brak zainteresowania powiększaniem arealu użytków rolnych nawet przez gospodarstwa utrzymujące się tylko z rolnictwa i posiadające następców. Należy sądzić, że główną przyczyną jest niska rentowność produkcji rolniczej, wynikająca z niskich cen na płody i produkty rolnicze. W gospodarce rynkowej prawidłowością jest obniżanie kosztów własnych i oferowanie produktów po cenach konkurencyjnych, w miarę możliwości niskich. Jednak w rolnictwie funkcjonuje inne zjawisko, a mianowicie import płodów rolnych z krajów, w których produkcja rolnicza jest dotowana, a także niższe są koszty produkcji, ze względu na większy obszar gospodarstw i szeroko stosowaną specjalizację. Wobec takiej sytuacji nasz rolnik jest bezradny, stąd ogranicza produkcję. A to już jest zjawisko szczególnie niebezpieczne w aspekcie społecznym.

Na podstawie badań, prowadzonych przez ODR oraz doświadczeń praktycznych można twierdzić, że w warunkach północno-wschodniej części kraju typowe gospodarstwo rolnicze o powierzchni do 5,0 ha użytków rolnych nie jest w stanie zapewnić rodzinie minimalnych warunków bytu. Właściciel małego gospodarstwa nie posiada środków finansowych na zakup nawozów, maszyn, materiału siewnego i hodowlanego i stąd z roku na rok obniża się poziom produkcji. Zatem nie ma żadnych szans samodzielnego funkcjonowania w gospo-

darce rynkowej, zaś jego losy zależą od polityki państwa. W związku z powyższym takie gospodarstwa wykluczono z badań, koncentrując uwagę na właścicielach gospodarstw posiadających powierzchnię użytków rolnych większą od 5,0 ha i zajmujących się produkcją zwierzęcą.

Przyjęto również, że obszarem badań, stanowiącym próbę generalną, będzie jedna, wybrana losowo spółdzielnia mleczarska, spośród 8 działających w woj. białostockim. W wyniku losowego wyboru próby do badań wytypowana została Spółdzielnia Mleczarska w Łapach. Zbiorowość generalną stanowią gospodarstwa rolnicze o powierzchni powyżej 5,0 ha UR, zajmujące się chowem bydła mlecznego i mające podpisaną z tą spółdzielnią mleczarską umowę na dostawę mleka.

Próba generalna, w ujęciu administracyjnym, obejmuje 6 gmin, w skład których wchodzi 152 wsi. W obrębie tych wsi w roku 1997 produkcją mleka towarowego zajmowało się 2571 właścicieli gospodarstw. Nie wszystkie gospodarstwa spełniały warunki, stawiane w założeniach do badań. Zatem próba generalna składała się z 1426 gospodarstw co stanowiło 55,5% dostawców mleka ogółem. Podkreślić należy, że próbę generalną stanowiły gospodarstwa pod względem ekonomicznym i organizacyjnym najbardziej prężne, wykazujące pełną zdolność do samofinansowania się i najczęściej wiążące swe przyszłe losy ze wsią.

Celem badań było określenie liczby gospodarstw bez następców w tej najbardziej rojącej grupie producentów rolnych. Dla zarejestrowania niezbędnych informacji źródłowych opracowano arkusz obserwacyjny, w którym rejestrowano, poza podstawowym pytaniem (czy gospodarstwo posiada następcę) następujące dane: powierzchnię użytków rolnych, kierunek produkcji, liczbę osób ogółem i czynnych w zawodzie rolnika, liczbę bydła ogółem, w tym krów, wydajność mleczną krowy, sprzedaż mleka dla spółdzielni mleczarskiej.

Z tego względu, że badania takie prowadzone były w północno-wschodniej części kraju poraz pierwszy, określenie minimalnej wielkości próby w odniesieniu do generalnej populacji było bez przeprowadzenia badań testacyjnych bardzo utrudnione. Postanowiono badaniami objąć co najmniej 15% populacji próby generalnej, to znaczy 230 obiektów.

Pojęciem „gospodarstwo bez następcy” objęto te gospodarstwa, w których nie było prawnego spadkobiercy w rodzinie, zaś właściciel deklarował przekazanie ziemi na rzecz Skarbu Państwa za rentę, sprzedaż, oddanie w dzierżawę itp. Najczęściej dzieci takich właścicieli gospodarstw zdobyły wykształcenie, znalazły pracę w mieście i nie mają zamiaru wracać do zawodu rolnika.

Charakterystykę badanych gospodarstw przedstawiono w tabeli 1. Z zawartych w niej danych wynika, że badaniami objęto 230 gospodarstw, co stanowi 16,6% populacji próby generalnej. Badane gospodarstwa podzielono na 4 grupy obszarowe: 5,1-10,0 ha UR; 10,1-15,0 ha UR; 15,1-20,0 ha UR; powyżej 20,0 ha UR. Przeciętny obszar badanego gospodarstwa wynosił 15,4 ha UR, w tym w badanych grupach obszarowych, według kolejności wzrastającej: 7,7 ha,

12,6 ha, 17,3 ha i 27,0 ha UR. Użytki zielone całej badanej populacji stanowiły 39,6%, co podkreśla celowość zajmowania się chowem bydła mlecznego i możliwość uzyskiwania dobrych dochodów z prowadzonej działalności gospodarczej. Przeciętna liczba osób w gospodarstwie, jak również osób czynnych w zawodzie rolnika była najwyższa w grupie gospodarstw o powierzchni powyżej 20,0 ha UR, zaś najmniejsza w gospodarstwach od 5,1 do 10,0 ha UR.

Tabela 1

Charakterystyka badanych gospodarstw

Grupa obszarowa w ha UR	Liczba badanych gospod.	Powierzchnia UR ogółem	Przeciętna powierzchnia gospodarstwa w ha			Liczba osób w gospodarstwie		Liczba gospodarstw bez następców
			UR	grunty orne	łąki i pastwiska	ogółem	w zawodzie rolnika	
5,1-10,0	66	509,8	7,7	4,6	3,1	3,4	1,6	3,9
10,1-15,0	66	831,1	12,6	7,9	4,7	4,2	1,9	22
15,1-20,0	47	816,1	17,3	10,2	7,1	4,0	1,7	10
pow. 20,0	51	1377,9	27,0	16,2	10,8	4,7	2,1	6
Razem /średnio	230	3534,9	15,4	9,3	6,1	4,1	1,8	77

Źródło: Wyniki badań własnych.

Liczba gospodarstw bez następców wynosiła w badanej zbiorowości 77, co stanowiło 33,5% badanych gospodarstw ogółem. Na podkreślenie jednak zasługuje lokalizacja gospodarstw bez następców w poszczególnych grupach obszarowych. Największa ich liczba była w grupie gospodarstw o najmniejszym obszarze użytków rolnych. Udział gospodarstw bez następców w tej grupie obszarowej stanowił 59,0% ogólnej liczby badanych gospodarstw, zaś ich powierzchnia użytków rolnych, co wynika z danych tabeli 2, stanowiła 60,4% powierzchni ogółem. W grupie obszarowej 10,1-15,0 ha UR udział gospodarstw bez następców stanowił 33,3% badanego podzbioru, zaś w następnych grupach według kolejności: 21,2% i 11,8%.

Z przedstawionych informacji wynika bardzo logiczna zależność: wraz ze wzrostem powierzchni użytków rolnych gospodarstwa rolnicze maleje liczba gospodarstw bez następców. Na podstawie zarejestrowanej prawidłowości można sformułować wniosek następujący: powierzchnia arealu użytków rolnych będzie decydowała o opłacalności produkcji rolniczej, stąd koncentracja produkcji rolniczej jest zjawiskiem na terenie północno-wschodniej części kraju nieuniknionym. Podkreślić należy, że badaniami nie objęto gospodarstw do 5,0 ha UR, w których liczba gospodarstw bez następców była z pewnością największa oraz gospodarstw nie zainteresowanych intensyfikacją produkcji rolniczej. W świetle powyższego można stwierdzić, że proces „starzenia się”

wsi w północno-wschodniej części kraju przebiega ze szczególnym nasileniem, stąd w perspektywie 10-15 lat przeciętna powierzchnia gospodarstwa rolniczego, jeśli tylko władze centralne będą prowadziły właściwą politykę rolną, wynosiła będzie około 20,0 ha UR. Zatem spełniony zostanie wymóg Unii Europejskiej w zakresie przeciętnej powierzchni gospodarstwa wiejskiego.

Do bardzo istotnych problemów w aspekcie społecznym zaliczyć należy produktywność gospodarstw rolniczych. Wynika to chociażby z następującej prostej zależności: *większa wydajność jednostkowa — niższe koszty produkcji, konkurencyjne ceny produktów finalnych — większe zyski producentów*. Z powyższego względu w trakcie badań starano się odpowiedzieć na pytanie: jakie efekty produkcyjne osiągają właściciele gospodarstw bez następców oraz jak traktują swój warsztat pracy? W związku z tym, w oparciu o zgromadzone materiały, porównano osiągane wyniki produkcyjne w zakresie chowu bydła przez gospodarstwa bez następców z wynikami osiąganymi przez gospodarstwa z następcami. W tabeli 2, poza charakterystyką gospodarstw bez następców, zamieszczono wydajność mleczną krowy oraz sprzedaż mleka w ciągu roku, przypadającą na przeciętne gospodarstwo rolnicze, w poszczególnych grupach obszarowych. Z zamieszczonych danych wynika, że przeciętna roczna wydajność krowy w badanych gospodarstwach bez następców wynosiła 3128 l. Była ona o 230 l niższa od analogicznej wydajności w gospodarstwach z następcami. Znaczące różnice wystąpiły w poszczególnych grupach obszarowych, ponieważ w gospodarstwach o najniższym areale użytków rolnych różnica wyniosła 166 l, zaś w następnych według wzrastającej kolejności: 58, 234 i 383 litrów mleka. Podobną prawidłowość zarejestrowano w zakresie sprzedaży mleka przez przeciętne gospodarstwo, w badanych grupach obszarowych. Różnice, w sprzedaży między gospodarstwami z następcami i bez następców, w analogicznym jak wyżej ujęciu były następujące: 487; 1146; 5406 i 6651 litrów mleka. Na podstawie powyższego można sformułować stwierdzenie, że w obszarowo dużych gospodarstwach właściciele bez następców w mniejszym stopniu zainteresowani są intensyfikacją produkcji rolniczej niż właściciele dużych gospodarstw z następcami.

Należy zwrócić uwagę również na liczbę krów mlecznych w przeciętnym gospodarstwie z następcami i bez następców. Jest ona zbliżona, ponieważ tylko w grupie obszarowej 15,1 - 20,0 ha UR była istotna różnica i wynosiła 1,5 sztuki. Bardzo zbliżona była powierzchnia użytków rolnych przeciętnego gospodarstwa w poszczególnych grupach obszarowych (z następcami różnice wynoszą według wzrastającej kolejności obszaru UR: 0,2; 0,1; 0,3; 0,2 ha UR). Większa natomiast była różnica w przeciętnej liczbie osób w rodzinie w gospodarstwach z następcami (o 24,2%), w stosunku do gospodarstw bez następców.

Tabela 2

Charakterystyka gospodarstw bez następców

Grupa obszarowa w ha UR	Powierzchnia UR ogółem	Przeciętna powierzchnia gospodarstwa	Liczba osób w gospodarstwie		Przeciętna liczba w gospodarstwie		Wydajność mleczna krowy	Sprzedaż mleka w roku przez przeciętne gospodarstwo w l
			ogółem	w zawodzie rolnika	bydła	krow		
5,1-10,0	307,7	7,9	3,1	1,7	6,5	3,5	3069	9174
10,1-15,0	274,6	12,5	3,5	2,0	11,1	5,4	3172	15295
15,1-20,0	176,0	17,6	2,9	1,6	14,4	6,3	3240	18400
pow. 20,0	163,0	27,2	3,7	2,0	28,5	11,0	3033	27300
razem/ średnio	921,3	12,0	3,3	1,8	15,1	6,5	3128	17542

Źródło: Wyniki badań własnych.

Na podstawie przedstawionych materiałów można sformułować następujące wnioski:

1. W gospodarstwach rolniczych, posiadających powierzchnię ponad 5,0 ha UR i zajmujących się chowem bydła mlecznego stwierdzono 33,5% właścicieli gospodarstw bez następców. Największy ich udział, bo wynoszący 59,0%, stwierdzono w grupie obszarowej 5,1-10,0 ha UR. W grupie obszarowej powyżej 20,0 ha UR udział takich gospodarstw wynosił 11,8%.
2. Produkcyjność gospodarstw bez następców, we wszystkich grupach obszarowych, a w szczególności w grupie 5,1-10,0 ha UR, jest niższa w odniesieniu do gospodarstw rolniczych posiadających następców.

LITERATURA:

1. S.Ignatiuk, B.Wojsznis: Perspektywy rozwoju przemysłu spożywczego woj. białostockiego w świetle analiz i badań. Zeszyty Naukowe Politechniki Białostockiej. Ekonomia i Zarządzanie, Zeszyt Nr 2, 1998 r.
2. W.Kamiński: Gospodarka żywnościowa Polski w ujęciu przestrzennym. PWRiL, Warszawa 1989 r.
3. B.Wojsznis, S.Ignatiuk: Eksploatacja ciągników i maszyn rolniczych w gospodarstwach rodzinnych woj. białostockiego. Zeszyty Naukowe Politechniki Białostockiej. Bodowa i Eksploatacja Maszyn, Nr 4, 1997 r.